

УДК 811.161.3:81'373.46

В. І. Самахавец

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

**СУЧАСНАЯ ТЭАРЭТЫЧНАЯ ТЭРМІНАГРАФІЯ І ПРАБЛЕМЫ
ДАСЛЕДАВАННЯ БЕЛАРУСКІХ ІНКАРПАРАВАНых СЛОЎНІКАЎ**

На падставе меркавання, што навука пра ўкладанне тэрміналагічных слоўнікаў за апошнія дзесяцігоддзі набыла высокую ступень метадалагічнай аўтаномнасці, у артыкуле аналізуецца і тыпалагізуецца шматлікія айчынныя і замежныя навуковыя даследаванні, прысвечаныя тэорыі і практыцы тэрмінаграфіі.

Мэта работы – сістэматызаваць асноўныя напрамкі навуковых даследаванняў у галіне тэарэтычнай тэрмінаграфіі і акрэсліць найважнейшыя задачы, якія паўстаюць перад беларускай інкарпараванай тэрмінаграфіяй.

Адзначаецца, што асноўнымі напрамкамі ўсходнеславянскай метатэрмінаграфіі з'яўляюцца наступныя: а) распрацоўка агульных пытанняў тэрмінаграфічнай тэорыі; б) стварэнне тэорыі апісання тэрмінасістэм пэўнай навукова-тэхнічнай галіны; в) вывучэнне асобных вузкааспектных праблем укладання тэрміналагічных слоўнікаў; г) канструяванне прасктаў разнастайных галіновых слоўнікаў тэрмінаў.

Абгрунтоўваецца выснова, што вывучэнне структурна-кантэнтных асаблівасцей беларускіх інкарпараваных слоўнікаў з'яўляецца адным з ключавых сегментаў тэорыі лексікаграфіі, што абумоўлена як колькаснай шматлікасцю названых слоўнікаў, так і разнастайнасцю выкарыстаных у іх прыёмаў сістэмнай параметрызацыі спецыяльнай лексікі. Арганізацыя звестак у сучасным тэрміналагічным слоўніку можа мець разнастайную і дастаткова складаную структуру. Адзінай тыпалогіі і тэрміналогіі ў гэтай сферы пакуль не выпрацавана. Існуючыя тэрмінаграфічныя крыніцы класіфікуюцца паводле розных падстаў: тэматычнага ахопу (поліфункцыянальныя, шматгаліновыя, галіновыя, вузкагаліновыя); спосабу семантызацыі і прызначэння слоўніка (тлумачальныя, перакладныя, тлумачальна-перакладныя, вучэбныя, інфармацыйныя, энцыклапедычныя); аспектнай арыентацыі (слоўнікі тэрмінаў, наменклатурных адзінак, слоўнікі тэрмінаэлементаў); аб'ёму (поўныя, кароткія, слоўнікі-мінімумы).

Найбольш пашыраныя перакладныя (двухмоўныя) слоўнікі, якія адыгрываюць значную ролю ў перакладзе навуковай літаратуры. Менавіта яны дазваляюць выразна прадставіць паняццёвы апарат пэўнай навукі або сукупнасці навук.

Ключавыя словы: беларуская мова, інкарпараваны слоўнік, тэрміналогія, тэрмінасістэма, тэрмінаграфія, структура слоўніка, слоўнікавы артыкул.

Для цытавання: Самахавец В. І. Сучасная тэарэтычная тэрмінаграфія і праблемы даследавання беларускіх інкарпараваных слоўнікаў // Труды БГТУ. Сер. 4, Принт- и медиатехнологии. 2024. № 2 (285). С. 168–176.

DOI: 10.52065/2520-6729-2024-285-23.

V. I. Samakhavets

Belarusian State Technological University

**MODERN THEORETICAL TERMINOGRAPHY AND PROBLEMS
OF COMPILING INCORPORATED DICTIONARIES**

Based on the opinion that the science of embedding terminological dictionaries has acquired a high degree of methodological autonomy in recent decades, the article analyzes and typologizes many domestic and foreign scientific studies devoted to the theory and practice of terminography.

The purpose of the work is to systematize the main directions of scientific research in the field of theoretical terminography and outline the most important tasks facing the Belarusian incorporated terminography.

It is noted that the main directions of East Slavic metaterminography are the following: a) development of general issues of terminographic theory; b) creation of a theory of description of term systems of a certain scientific and technical branch; c) study of separate narrow-aspect problems of compiling terminological dictionaries; d) construction of projects of various branch dictionaries of terms.

The conclusion is substantiated that the study of structural and content features of Belarusian incorporated dictionaries is one of the key segments of the theory of lexicography, which is due to both

the quantitative abundance of the mentioned dictionaries and the variety of methods of systematic parameterization of special vocabulary used in them. The conclusion is substantiated that the study of the structural and content features of Belarusian incorporated dictionaries is one of the key segments of the theory of lexicography, which is due to both the quantitative abundance of these dictionaries and the variety of techniques used in them for the systematic parameterization of special vocabulary. The organization of information in a modern terminology dictionary can have a diverse and rather complex structure. A unified typology and terminology in this area has not yet been developed. Existing terminographic sources are classified on various grounds: thematic coverage (multifunctional, diversified, sectoral, narrowly sectoral); method of semantics and purpose of the dictionary (explanatory, translational, interpretative-translational, educational, informational, encyclopedic); aspect orientation (dictionaries of terms, nomenclature units, dictionaries of term elements); volume (complete, concise, minimum dictionaries).

The most common are translated (bilingual) dictionaries, which play a significant role in the translation of scientific literature. For specific specialists, explanatory dictionaries are the most important, since they allow you to clearly represent the conceptual apparatus of a particular science or set of sciences.

Keywords: the Belarusian language, terminology, terminology system, terminography, terminological continuum of Belarusian linguistics, dictionary, dictionary structure, dictionary entry.

For citation: Samakhavets V. I. Modern theoretical terminography and problems of compiling incorporated dictionaries. *Proceedings of BSTU, issue 4, Print- and Mediatechnologies*, 2024, no. 2 (285), pp. 168–176 (In Belarusian).

DOI: 10.52065/2520-6729-2024-285-23.

Уводзіны. У навукавай літаратуры [1, с. 23; 2, с. 139; 3, с. 43–44] выказваецца абгрунтаванае меркаванне, што тэрмінаграфія за апошнія дзесяцігоддзі ў дастатковай ступені адасобілася і ад тэрміназнаўства, і ад лексікаграфіі і набыла належную ступень метадалагічнай аўтаномнасці.

Статус самастойнай (інтэграванай) навукавай галіны прадугледжвае досыць поўную распрацаванасць усіх яе найбольш важных аспектаў. Таму істотным падаецца правядзенне сістэмнага навуковага аналізу таго фрагмента сучаснага лінгвістычнага дыскурсу, які прысвечаны праблемам стварэння тэрміналагічных слоўнікаў. Гэта будзе спрыяць выяўленню аспектных лакун у данай навукавай галіне і тым самым садзейнічаць крышталізацыі найбольш перспектыўных вектараў у далейшым развіцці тэрмінаграфіі.

Мэта артыкула – сістэматызаваць асноўныя напрамкі навуковых даследаванняў у галіне тэарэтычнай тэрмінаграфіі і акрэсліць найважнейшыя задачы, якія паўстаюць перад беларускай інкарпараванай тэрмінаграфіяй.

Асноўная частка. Шлях свайго станаўлення нацыянальная тэрмінаграфія пачала з першых дзесяцігоддзяў XX ст. Так, пасля працяглага перапынку ў развіцці беларускай тэрміналогіі, абумоўленага неспрыяльнымі грамадска-палітычнымі фактарамі, паводле слоў Л. А. Антанюк, адбылося істотнае ажыўленне тэрміналагічнай работы [4, с. 24]. У прыватнасці, пасля прыняцця царскім урадам так званага закона аб свабодзе друку пачалі ўзнікаць шматлікія легальныя беларускія выданні, у тым ліку і выданні навуковага і навукова-папулярнага характару. Яны мелі на мэце «тлумачыць усе з’явы прыроды, галоўныя законы фізікі і хіміі, жыцця зямлі <...>, знаёміць з геаграфіяй і гісторыяй роднага краю» і, як

вынік, змяшчалі істотную колькасць слоў і словазлучэнняў са спецыяльным значэннем [5]. Навукова-папулярныя і навуковыя публікацыі вызначаліся ў пэўным сэнсе нарматыўным характарам, «садзейнічалі ўкараненню навукавай тэрміналогіі ў моўную практыку і змяшчалі, такім чынам, некаторыя элементы работы па ўпарадкаванню беларускай тэрміналогіі» [4, с. 24].

Апрацоўку беларускіх тэрмінаў на навуковых падставах упершыню пачала ажыццяўляць тэрміналагічная камісія ў складзе некалькіх дзясяткаў мінскіх настаўнікаў, арганізаваная ў 1919 г. па ініцыятыве беларускага школьнага савета і саюза настаўнікаў. Праз два гады пры Наркамаце адукацыі была створана больш прадстаўнічая Навукова-тэрміналагічная камісія, куды ўвайшлі спецыялісты па розных галінах навукі (біялогіі, геаграфіі, матэматыцы, фізіцы, філалогіі, хіміі і інш.). Камісія павінна была апрацаваць і апублікаваць слоўнікі (падборкі тэрмінаў) найперш для патрэб пачатковых і сярэдніх беларускіх школ [3, с. 133]. Было адабрана і ўхвалена каля 2500 тэрміналагічных адзінак, аднак хутка высветлілася, што гэтага недастаткова для забеспячэння рэальнай маўленчай практыкі, а таму патрэбна ажыццявіць больш ґрунтоўную распрацоўку нацыянальнай тэрміналогіі [6, с. 29].

Перад супрацоўнікамі створанага ў 1922 г. Інстытута беларускай культуры была пастаўлена задача па каардынацыі навукова-даследчай дзейнасці ўстаноў навукі і мастацтва, ВНУ і асобных навуковых работнікаў. Толькі за першае паўгоддзе 1922 г. тэрміналагічнай камісіяй Інбелкульты было распрацавана каля 2000 тэрмінаў у галіне філалогіі [3, с. 134]. Агульным жа вынікам працы камісіі стала публікацыя з 1922 па 1930 гг. 23 слоўнікаў тэрмінаў (матэматыка, літаратуразнаўства,

геаграфія і касмаграфія, логіка і псіхалогія, педагогіка, батаніка, анатомія, заалогія, права, бухгалтарская справы і інш.). Пераважная большасць з іх першапачаткова мела фармат тэрміналагічных падбораў і друкавалася ведамасным часопісам “Весник Наркомпроса”.

Такім чынам, «першаснае нагрувашчванне тэрмінаў розных галін ведаў» [7, с. 610], шматлікія метадычныя працы сталі тым грунтам, на якім пачалася сістэматычная праца над упарадкаваннем беларускай навуковай тэрміналогіі. Мае рацыю Д. В. Дзятко, калі адзначае, што асноўным спосабам кадыфікацыі спецыяльнай лексікі і яе папулярызацыі стала выданне тэрміналагічных слоўнікаў, паколькі гэта сведчыць пра тое, што «станаўленне сістэмы прынцыпаў і спосабаў арганізацыі тэарэтычнай і практычнай дзейнасці ў сферы беларускай лексікаграфіі першай паловы XX ст. праходзіла ва ўмовах павышанай увагі да праблем кадыфікацыі спецыяльнай лексікі» [3, с. 135].

Такая «лексіконацэнтрычнасць» характэрная для нацыянальнага тэрміназнаўства на працягу ўсяго часу яго існавання. У прыватнасці, З. Саўка і В. Кіпель фіксуюць (па стане на 2002 г.) факт публікацыі больш за 520 тэрміналагічных слоўнікаў рознага тыпу [8], галоўным чынам інкарпараваных. Аднак, як гэта пераканаўча прадеманстравана на матэрыяле беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі [3], гэтыя слоўнікі ствараліся пераважна без належных тэарэтычных абгрунтаванняў і сур’ёзных метадалагічных распрацовак, што негатыўна адбівалася на іх структурных і кантэнтных уласцівасцях, а таксама на функцыянальным патэнцыяле. Найперш сказанае актуальна для інкарпараваных слоўнікаў, якія вызначаюцца максімальна магчымым узроўнем аўтарскай суб’ектыўнасці.

Такая сітуацыя не можа быць прызнана здавальняльнай, паколькі менавіта тэрміналагічныя слоўнікі выконваюць навучальную, даведачную, сістэматызацыйную функцыі, рэпрэзентуюць склад, семантыку тэрмінаў адпаведнай галіны, мадэль яе структурнай арганізацыі, уплываюць на моўную кампетэнцыю шырокіх колаў спецыялістаў, змяшчаюць патэнцыял для абнаўлення галіновых тэрмінасістэм.

Звернемся да аналізу сучаснага метатэрмінаграфічнага дыскурсу з двума асноўнымі мэтамі: а) выявіць прыярытэтныя напрамкі даследаванняў у галіне сучаснай тэарэтычнай тэрмінаграфіі; б) вызначыць месца, якое займае ў межах акрэсленых напрамкаў вывучэнне тэорыі і практыкі ўкладання інкарпараваных слоўнікаў.

У лінгвістычнай літаратуры прадстаўлены пераважна тыпалагічны падыход да аналізу тэрмінаграфічных даследаванняў. У прыватнасці, Д. В. Дзятко адзначае, што ва ўсходнеславянскім

мовазнаўстве пытанні стварэння тэрміналагічных слоўнікаў сістэматызуюцца па некалькіх тыпах навуковых тэкстаў: комплексна-тэарэтычных, комплексна-вучэбных, нарматыўна-тэхнічных, аспектна-тэарэтычных [3, с. 70]. Такі падыход апраўданы пры неабходнасці сістэматызаваць вялікі аб’ём навуковых тэкстаў, аднак, на наш погляд, ён не з’яўляецца аптымальным, і ў профільных публікацыях увага павінна звяртацца найперш на сутнасныя характарыстыкі тэарэтычна-метадалагічных распрацовак, г. зн., што групка навуковых публікацый павінна ажыццяўляцца, зыходзячы з праблемнага аналізу навуковых тэкстаў.

Найбольш важнай з пункту гледжання навуказнаўства катэгорыяй спецыяльных тэкстаў з’яўляюцца **комплексныя даследаванні** ў галіне метатэрмінаграфіі. Праўда, такія крыніцы застаюцца адзінкавымі.

У прыватнасці, у рабоце С. В. Грынёва (Грынёвіча) [9] упершыню прапанавана тэарэтычнае абгрунтаванне тэрмінаграфіі як самастойнай навукі з уласным прадметам і метадамі даследавання, сфармуляваны прынцыпы сістэмнага параметрычнага падыходу да апісання тэрмінасістэм, ацэнкі і стварэння слоўнікаў спецыяльнай лексікі; устаноўлена ўзаемасувязь асобных параметраў спецыяльнага слоўніка (гэта дае магчымасць аптымальна спланаваць тэрмінаграфічную работу). Акрамя таго, даследчыкам праведзена інвентарызацыя тых тэрмінаграфічных параметраў, якія могуць быць выкарыстаны ў якасці элементаў тэрміналагічных дадзеных у аўтаматызаваных сістэмах, вызначаны прынцыпы адбору спецыяльнай лексікі і фарміравання слоўніка.

Адзін з раздзелаў даследавання М. А. Шурыгіна [10, с. 217–218] прысвечаны асобным праблемам лексікаграфічнага апісання лінгвістычных тэрмінаў, прынцыпам рэпрэзентацыі тэрмінаў у слоўніках рознага тыпу і прызначэння, пытанням вызначэння мікра- і макраструктуры галіновага лексікону, вылучэнню базавага складу тэрмінаў і тэрмінапамяццяў па рускім мовазнаўстве, рэалізацыі парадigmatyчных сувязей у структуры тэрміналагічнага слоўніка. Даследчык мяркуе, што дакладнасць тлумачэння тэрміна залежыць ад парадigmatyчных адносін, а таксама ад таго, наколькі поўна ўлічана адрозненне слова ад сінонімаў, яго пазіцыя сярод кагіпонімаў, правільнасць аднясення да гіпероніма. Аптымальная мадэль слоўнікавага артыкула тлумачальнага слоўніка вучэбнага тыпу, на думку М. А. Шурыгіна [10, с. 31–36], складаецца з наступных кампанентаў: 1) загалоўны тэрмін (і яго варыянты); 2) крыніца паходжання назвы (этымалогія); 3) дэфініцыя (азначэнне) тэрміна або тлумачэнне паняцця; 4) родавыя і відавыя тэрмінапаняцці; 5) дапаможная інфармацыя пра тэрмін; 6) ілюстрацыйны матэрыял; 7) літаратура.

Да гэтай жа катэгорыі можа быць аднесена работа «Беларуская лінгвістычная тэрмінаграфія» [3], у якой абгрунтоўваецца канцэпцыя поліаспектнага апісання беларускага металінгвістычнага кантынума на падставе сістэматызацыі храналагічных, структурна-кантэнтных і тыпалагічных характарыстык беларускіх слоўнікаў лінгвістычных тэрмінаў. Аўтарам вывучаецца гісторыя ўкладання тэрміналагічных слоўнікаў, вызначаюцца іх мега-, макра-, мікраструктурныя параметры, функцыянальныя асаблівасці і спецыфіка метамовы. Распрацоўваецца тыпалогія існуючых тэрмінаграфічных крыніц. Аднак даная праца, па-першае, прысвечана толькі слоўнікам лінгвістычных тэрмінаў, а, па-другое, для вывучэння інкарпараваных слоўнікаў у ёй прымяняюцца тыя ж прыёмы, што і для аналізу аўтаномных выданняў. Гэта, на наш погляд, з'яўляецца непажаданым, паколькі засяроджвае фокус даследавання на найбольш аб'ёмных тэрмінаграфічных выданнях (аўтаномных).

Аспектныя метатэрмінаграфічныя работы прысвечаны вывучэнню шматлікіх прыватных праблем укладання тэрміналагічных слоўнікаў.

У якасці прыкладу можна прывесці публікацыю І. Казіміравай і Ю. Чарнаброў, у якой аўтары абгрунтоўваюць важнасць вывучэння гісторыі тэрмінаў для выяўлення шляхоў іх развіцця і прагназавання далейшай эвалюцыі. Украінскія лінгвісты на матэрыяле граматык, слоўнікаў і навуковых прац вызначаюць фармальныя і семантычныя мадыфікацыі мовазнаўчага тэрміна, а таксама прапануюць мадэль гістарычнага пашпарта тэрміна, якая выступае абагульненнем звестак пра яго і папярэднім этапам укладання гістарычнага слоўніка тэрмінаў [11].

Дыханнічны аспект тэрміналогіі важны таксама і для Л. Халіноўскай, якая характарызуе спробы апісання авіяцыйнай лексікі ў агульнамоўных і тэрміналагічных слоўніках розных храналагічных перыядаў на фоне зараджэння і стагнаўлення авіяцыйнай галіны [12].

Такім чынам, навуковыя публікацыі ў межах гэтага напрамку маюць абагульняльна-аглядавы характар і з'яўляюцца своеасаблівай «прэзентацыяй» пэўнага тэрміналагічнага слоўніка або групы слоўнікаў па розных галінах навукі, тэхнікі, культуры.

Іншымі словамі, у названых работах гаворка вядзецца не пра выпрацоўку канкрэтных прыёмаў сістэмнай параметрызацыі спецыяльнай лексікі, а пра канстатацыю ўжо рэалізаваных механізмаў. У гэтым заключаецца важнае адрозненне ад даследаванняў, выкананых у рэчышчы т. зв. **«праектыўнай тэрмінаграфіі»**, прысвечаных галоўным чынам стварэнню канцэпцыі, праекта або мадэлі слоўніка тэрмінаў пэўнай навукова-тэхнічнай галіны.

У прыватнасці, з ухілам на тэарэтычныя палажэнні кагнітыўнай лінгвістыкі І. У. Мядзведзева [13] распрацоўвае прынцыпы пабудовы комплекснага слоўніка тэрмінаў, які б змог адлюстраваць сістэму паняццяў і адпаведную сістэму тэрмінаў. Аўтар абгрунтоўвае магчымасць прымянення выкарыстаных прынцыпаў апісання пры ўкладанні слоўніка тэрмінаў іншых галін навукі; характарызуе сістэму фанетычных паняццяў, заснаваную на рода-відавых адносінах паміж імі.

Канцэптuallyны апарат гістарычнай навукі ў выглядзе тэрмінаграфічнай мадэлі прадстаўлены А. Л. Хахловай. Даследчыкам распрацаваны таксама праект шматмоўнага слоўніка гістарычных тэрмінаў агульнаадукацыйнага тыпу [14].

У дысертацыі К. В. Шчарбаковай [15] прапануецца падрабязнае лінгвістычнае і тэрмінаграфічнае даследаванне англійскай PR-тэрміналогіі, выяўлена група найбольш прадуктыўных мадэлей тэрмінаў, створаны праект электроннага двухмоўнага слоўніка тэрмінаў дадзенай галіны дзейнасці.

Расійскім вучоным Кавязінай М. А. распрацавана канцэпцыя двухмоўнага экалагічнага слоўніка-тэзаўруса, у якім англійская і руская часткі фарміруюцца аўтаномна, але паміж імі ўстанаўліваецца набор сувязей на розных узроўнях [16].

Метад тэзаўруснага мадэлявання семантычных адносін у сферы юрыдычнай тэрміналогіі выкарыстоўваецца С. Я. Быкавай [17]. Аўтар рэалізуе яго на матэрыяле французскай мовы ў супастаўленні з рускай.

А. В. Русаковай распрацавана лінгвістычная мадэль двухмоўнага электроннага тэкстаарыентаванага слоўніка і на яе базе створаны аўтаматызаваны электронны слоўнік юрыдычных тэрмінаў, які аб'ядноўвае ў сабе функцыі як перакладнога, так і тлумачальнага слоўнікаў [18].

Супастаўляльнае мадэляванне эканамічнай тэрміналогіі ў рускай і нямецкай мовах з мэтай яе наступнага тэрмінаграфавання праведзена А. А. Прошынай [19]. Для гэтага створана мадэль універсальнага двухмоўнага слоўніка-тэзаўруса эканамічных тэрмінаў, у якой руская і нямецкая тэрмінасферы фарміруюцца аўтаномна (але на базе агульнай класіфікацыйнай схемы паняццяў).

У манаграфіі Г. М. Лаўцэвіч [20] абгрунтавана паняцце кроскультурнага тэрміналагічнага слоўніка, вызначана яго месца ў тыпалогіі тэрмінаграфічных крыніц, выяўлена ступень адпаведнасці існуючых тэрміналагічных лінгвадыдактычных слоўнікаў патрэбам сучасных міжкультурных зносін і распрацавана мадэль кроскультурнага тэрміналагічнага слоўніка.

Прапанаваная Т. М. Сафронавай канцэпцыя поліфункцыянальнага двухмоўнага гласарыя [21] дазваляе рэпрэзентаваць нацыянальныя асаблівасці піралагічнай тэрміналогіі рускай і англійскай моў з мэтай упарадкавання і гарманізацыі

тэрмінасістэм, а таксама выкарыстоўваць лексікаграфічны прадукт у якасці базы для супастаўляльна-кантрастыўнага аналізу.

У рабоце А. Ю. Шаўцовай [22] апісваецца метадыка абгрунтавання выбаркі тэрмінаў з дапамогай метадаў матэматычнай статыстыкі. Акрамя таго, акрэсліваюцца сучасныя патрабаванні да складання слоўнікаў і прапануецца метадыка параметрычнага аналізу адмысловых лексікаграфічных прадуктаў для ўсталявання ідэальных параметраў слоўніка прадметнай вобласці авіяцыйнай экалогіі для групы карыстальнікаў.

У пятай групе навуковых тэкстаў пераважае **ўтылітарны падыход** да тэрмінаграфіі, пры якім слоўнік разглядаецца найперш як крыніца матэрыялу для тэрміназнаўства (напрыклад, [23]). Так, А. А. Барсуковай праводзіцца супастаўляльнае даследаванне асаблівасцей фіксацыі медыцынскай і камп'ютарнай тэрміналогіі ў агульным і тэрміналагічным слоўніках [24]. Супастаўленне адбываецца па трох восях: прадстаўленне тэрмінаў у агульных і тэрміналагічных слоўніках; прадстаўленне тэрмінаў у рускіх і англійскіх слоўніках; супастаўленне асаблівасцей медыцынскай і камп'ютарнай тэрміналогіі і іх праяўленне на лексікаграфічным матэрыяле.

У шматлікіх іншых даследаваннях лінгвісты таксама толькі аперыруюць паняццем *тэрмінаграфія* пры вывучэнні некаторых агульных і прыватных праблем тэрміназнаўства, але адмыслова праблемы сістэмнай параметрызацыі спецыяльнай лексікі не распрацоўваюць. Да такіх работ адносяцца дысертацыі В. В. Борхвальт [25], Л. В. Івановай [26], Т. С. Кандрацэвай [27], С. А. Крастовай [28], А. Н. Магамедавай [29], А. А. Нікулінай [30], Н. А. Сіваковай [31], М. Б. Сутлонава [32], М. У. Яўсціфеевай [33] і інш.

Заклучэнне. Такім чынам, відавочны факт, што ў апошнія дзесяцігоддзі метатэрмінаграфія развіваецца дастаткова планамерна. Кола яе праблем імкліва пашыраецца, але прыярытэтная ўвага вучоных-тэрмінографаў скіроўваецца на спосабы прэзентацыі асобных тэрмінасістэм.

Арганізацыя звестак у сучасным тэрміналагічным слоўніку можа мець разнастайную і дастаткова складаную структуру. На жаль, адзінай

тыпалогіі і тэрміналогіі ў гэтай сферы пакуль не выпрацавана (гл., напрыклад, [3], [7], [34–36]). Існуючыя тэрмінаграфічныя крыніцы класіфікуюцца паводле розных падстаў: тэматычнага ахопу (поліфункцыянальныя, шматгаліновыя, галіновыя, вузкагаліновыя); паводле спосабу семантызацыі і прызначэння слоўніка (тлумачальныя, перакладныя, тлумачальна-перакладныя, вучэбныя, інфармацыйныя, энцыклапедычныя); паводле аспектнай арыентацыі (слоўнікі тэрмінаў, наменклатурных адзінак, слоўнікі тэрмінаэлементаў); паводле аб'ёму (поўныя, кароткія, слоўнікі-мінімумы) [34, с. 88].

Найбольш пашыраным тыпам з'яўляюцца перакладныя, збольшага двухмоўныя, слоўнікі, якія адыгрываюць значную ролю ў перакладзе навуковай літаратуры і «дастаткова выразна адлюстроўваюць сувязь навукі з жыццём, практычнымі патрэбамі грамадства, садзейнічаюць паразуменню паміж носбітамі розных моў» [7, с. 614]. Пры гэтым для канкрэтных спецыялістаў, відаць, найбольш важнымі з'яўляюцца ўсё ж тлумачальныя слоўнікі, паколькі менавіта яны дазваляюць выразна прадставіць (змадэляваць) паняццыйны апарат пэўнай навукі або сукупнасці навук.

Несумненна, і двухмоўная, і тлумачальная тэрмінаграфія маюць сваю спецыфіку і вымагаюць уласнай тэрміналогіі. Імклівае пашырэнне электронных слоўнікаў таксама прадугледжвае ўнясенне істотных змен у традыцыйны паняццыйны апарат тэрмінаграфіі.

Інкарпараваная тэрмінаграфія застаецца ў пэўным сэнсе *terra incognita* ў сучаснай слоўнікавай тэорыі.

Лінгвістычная супольнасць, за нешматлікім выключэннем [37–41], не прадпрымае ніякіх спроб, каб распрацаваць метадалогію ўкладання т. зв. прытэкставых слоўнікаў, сфармуляваць прынцыпы, якія б дапамаглі, напрыклад, аўтару падручніка для школьнікаў абгрунтавана пралексікаграфізаваць у дадатку вызначаны аб'ём выкарыстаных тэрмінаў. Неакрэсленымі застаюцца не толькі кантэнтныя, але і структурныя параметры такіх слоўнікаў, хоць, як паказвае практыка, мікраструктура аўтаномнага слоўніка істотна адрозніваецца ад мікраструктуры інкарпараванага слоўніка тэрмінаў.

Спіс літаратуры

1. Гринев-Гриневич С. В. Введение в терминологию: как просто и легко составить словарь. 3-е изд., доп. М.: ЛИБРОКОМ, 2009. 224 с.
2. Hartmann R. R. K., James R. R. Dictionary of Lexicography. London: Routledge, 1998. 192 p.
3. Дзятко Д. В. Беларуская лінгвістычная тэрмінаграфія: манаграфія. Rīga: BVKI, 2023. 780 с.
4. Антанюк Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія: фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструаванне, функцыянаванне. Мінск: Навука і тэхніка, 1987. 240 с.
5. Лучынка / рэд.-выд. А. Уласаў. Мінск: Электрадрукарня Н. Нахумова, 1914. Кн. 4. 36 с.
6. Красней В. П. Некаторыя асаблівасці выпрацоўкі і ўдасканалення беларускай тэрміналогіі ў савецкі час // Веснік БДУ. Сер. 4. 1977. № 2. С. 28–33.

- Труды БГТУ Серия 4 № 2 2024

31. Сивакова Н. А. Лексикографическое описание английских и русских фитонимов в электронном глоссарии: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.21. Тюмень, 2004. 165 л.
32. Султонов М. Б. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии: на материале научного наследия IX–XI вв.: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.22. Душанбе, 2008. 323 л.
33. Евстифеева М. В. Терминологическая система валютного рынка на современном этапе ее развития: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. М., 2007. 216 л.
34. Иванова О. А. Термінологічні словники: класифікаційні ознаки // Українська мова. 2006. № 2. С. 84–94.
35. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія в лексикографічному опрацюванні // Українська наукова термінологія. 2010. № 3. С. 12–22.
36. Шчэрбін В. К. Сучасныя класіфікацыі і тыпалогіі слоўнікаў // Весці НАН Беларусі. 2002. № 2. С. 108–113.
37. Сыса (Самахавец) В. І. Беларускія інкарпараваныя слоўнікі першай паловы XX стагоддзя // Слова ў кантэксце часу: да 85-годдзя А. І. Наркевіча: зб. навук. прац / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, М-ва інфармацыі Рэсп. Беларусь, Беларус. дзярж. ун-т, Ін-т журналістыкі; пад агул. рэд. В. І. Іўчанкава: у 2-х т. Мінск: БДУ, 2014. Т. 1. С. 106–114.
38. Сыса (Самахавец) В. І. Мега- і макраструктура беларускіх інкарпараваных слоўнікаў першай паловы XX стагоддзя // Актуальные вопросы современной науки: сб. науч. ст. / М-во образования, Белорус. гос. пед. ун-т; редкол.: В. В. Бущик (отв. ред.) [и др.]. Минск: БГПУ имени Максима Танка, 2014. С. 98–105.
39. Дзятко Д. Інкарпараваныя перакладныя слоўнікі ў беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі // Slavica Nitriensia: časopis pre výskum slovanských filológií. 2019. Roč. 8, no. 2. S. 15–30.
40. Дзятко Д. В. Інкарпараваныя тлумачальныя слоўнікі ў беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі // Весці БДПУ. Сер. 1, Педагогіка, псіхалогія, філалогія. 2019. № 4. С. 69–74.
41. Дзятко Д. В. Тыпалогія інкарпараваных слоўнікаў у беларускай лінгвістычнай тэрмінаграфіі // Язык и межкультурные коммуникации: сб. науч. ст. / Белорус. гос. пед. ун-т имени Максима Танка; редкол.: В. Д. Стариченок [и др.]. Минск, 2019. С. 61–65.

References

1. Grinev-Grinevich S. V. *Vvedeniye v terminografiyu: kak prosto i legko sostavit' slovar'* [Introduction to terminography: how to create a dictionary simply and easily]. Moscow, LIBROKOM Publ., 2009. 224 p. (In Russian).
2. Hartmann R. R. K., James R. R. *Dictionary of Lexicography*. London, Routledge Publ., 1998. 192 p.
3. Dzyatko D. V. *Belaruskaya lingvistychnaya terminografiya* [Belarusian linguistic terminology]. Riga, BVKI Publ., 2023. 780 p. (In Belarusian).
4. Antanyuk L. A. *Belaruskaya navukovaya terminalogiya: farmiravanne, struktura, uparadkavanne, kanstryavanne, funktsyyaniravanne* [Belarusian scientific terminology: formation, structure, ordering, construction, functioning]. Minsk, Navuka i tekhnika Publ., 1987. 240 p. (In Belarusian).
5. *Luchynka* [Luchynka] / ed by A. Ulasau. Minsk, Elektradrukarnya N. Nakhumova Pybl., 1914, book 4. 36 p. (In Belarusian).
6. Krasney V. P. Some features of the development and improvement of Belarusian terminology in Soviet times. *Vesnik BDU* [Bulletin of BSU], series 4, 1977, no. 2, pp. 28–33 (In Belarusian).
7. Turovs'ka L. Ukrainian terminology: today's challenges. *Movoznavstvo: zbornik naukovykh statey (do 100-richchya Natsional'noi akademii nauk Ukrainy) IX Mizhnarodnaga kongresa ukrainistiv* [Linguistics: a collection of scientific articles (for the 100th anniversary of the National Academy of Sciences of Ukraine) IX International congress of Ukrainian studies]. Kyiv, 2018, pp. 609–619 (In Ukrainian).
8. Kipel' V., Sauka Z. *Belaruskiya sloyniki i entsyklapedyi* [Belarusian dictionaries and encyclopedias]. Nyu-York: Mensk, Belaruski instytut navuki i mastatstva Publ., 2002. 568 p. (In Belarusian).
9. Grinev S. V. *Osnovy leksikograficheskogo opisaniya terminosistem. Dissertatsiya doktora filologicheskikh nauk* [Basics of lexicographic description of term systems. Dissertation DSc (Philology)]. Moscow, 1990. 436 p. (In Russian).
10. Shurygin N. A. *Semasiologicheskii i leksikograficheskii aspekty opisaniya terminologicheskoy leksiki* [Semasiological and lexicographical aspects of the description of terminological vocabulary]. Nizhnevartovsk, Nizhnevartovskiy gumanitarnyy universitet Publ., 2005. 244 p. (In Russian).
11. Kazimirova I., Chernobrov Yu. History of the linguistic term: lexicographical aspect. *Movoznavstvo: zbornik naukovykh statey (do 100-richchya Natsional'noi akademii nauk Ukrainy) IX Mizhnarodnaga kongresa ukrainistiv* [Linguistics: a collection of scientific articles (for the 100th anniversary of the National Academy of Sciences of Ukraine) IX International congress of Ukrainian studies]. Kyiv, 2018, pp. 620–631 (In Ukrainian).
12. Khalinova L. Aviation Terminology: Retrospection and Prospects. *Movoznavstvo: zbornik naukovykh statey (do 100-richchya Natsional'noi akademii nauk Ukrainy) IX Mizhnarodnaga kongresa ukrainistiv* [Linguistics:

a collection of scientific articles (for the 100th anniversary of the National Academy of Sciences of Ukraine) IX International congress of Ukrainian studies]. Kyiv, 2018, pp. 632–642 (In Ukrainian).

13. Medvedeva I. V. *Printsipy sostavleniya terminologicheskogo slovarya, otrazhayushchego mnogoaspektную kharakteristiku termina: na materiale foneticheskikh terminov. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Principles of compiling a terminological dictionary reflecting the multi-aspect characteristics of a term: based on phonetic terms. Dissertation PhD (Philology)]. Ufa, 2000. 208 p. (In Russian).

14. Hokhlova E. L. *Soderzhaniye terminologicheskogo polya v mnogoyazychnoy terminografii: primenitel'no k istoricheskoy terminologii v angliyskom, frantsuzskom, nemetskom i russkom yazykah. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [The content of the terminological field in multilingual terminography: in relation to historical terminology in English, French, German and Russian. Dissertation PhD (Philology)]. Moscow, 2005. 236 p. (In Russian).

15. Shcherbakova E. V. *Predmetnaya oblast' "svyazi s obshchestvennost'yu" v terminograficheskom aspekte. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [The subject area of "public relations" in the terminological aspect. Dissertation PhD (Philology)]. Ivanovo, 2005. 287 p. (In Russian).

16. Kovyazina M. A. *Funktsional'naya model' dvuyazychnogo ekologicheskogo slovarya-tezaurusa. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Functional model of a bilingual ecological dictionary-thesaurus. Dissertation PhD (Philology)]. Tyumen, 2006. 373 p. (In Russian).

17. Bykova S. E. *Tezaurusnoye modelirovaniye yuridicheskoy terminologii: na materiale frantsuzskogo yazyka v sopostavlenii s russkim. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Thesaurus modeling of legal terminology: based on the French language in comparison with Russian. Dissertation PhD (Philology)]. Ekaterinburg, 2006. 255 p. (In Russian).

18. Rusakova A. V. *Lingvisticheskaya model' dvuyazychnogo elektronnoy tekstooryentirovannogo slovarya yuridicheskikh terminov: na materiale Konstitutsii Rossiyskoy Federatsii, Konstitutsii Frantsuzskoy Respubliki i Konventsii o zashchite Prav cheloveka i osnovnykh svobod. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Linguistic model of a bilingual electronic text-oriented dictionary of legal terms: based on the Constitution of the Russian Federation, the Constitution of the French Republic and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Dissertation PhD (Philology)]. Tyumen, 2008. 198 p. (In Russian).

19. Proshina A. A. *Modelirovaniye dvuyazychnogo slovarya-tezaurusa po ekonomike. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Modeling a Bilingual Thesaurus Dictionary on Economics. Dissertation PhD (Philology)]. Ekaterinburg, 2008. 306 p. (In Russian).

20. Lovtsevich G. N. *Krosskul'turnyy terminologicheskyy slovar' kak sredstvo reprezentatsii terminologii gumanitarnykh nauk* [Cross-cultural terminological dictionary as a means of representing the terminology of the humanities]. Vladivostok, Dal'nevostochnyy universitet Publ., 2009. 261 p. (In Russian).

21. Sofronova T. M. *Leksikograficheskoye modelirovaniye russkoy i angliyskoy pyrologicheskoy terminologii. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Lexicographic modeling of Russian and English pyrological terminology. Dissertation PhD (Philology)]. Krasnoyarsk, 2013. 206 p. (In Russian).

22. Shevtsova A. Yu. *Modelirovaniye normativnogo dvuyazychnogo slovarya-tezaurusa terminov aviatsionnoy ekologii. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Modeling of a normative bilingual dictionary-thesaurus of aviation ecology terms. Dissertation PhD (Philology)]. Tyumen, 2014. 203 p. (In Russian).

23. Adonina O. D. *Lingvisticheskaya kharakteristika ekonomicheskoy terminosistemy sovremennogo frantsuzskogo yazyka: na materiale frantsuzskoy terminografii. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Linguistic characteristics of the economic terminology of the modern French language: based on French terminology. Dissertation PhD (Philology)]. Moscow, 2005. 230 p. (In Russian).

24. Barsukova E. A. *Nauchnyy termin v obshchem i terminologicheskoye tolkovyye slovaryakh russkogo i angliyskogo yazykov: na materiale meditsinskoy i komp'yuternoy terminologii. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Scientific term in general and terminological explanatory dictionaries of Russian and English languages: based on medical and computer terminology. Dissertation PhD (Philology)]. Moscow, 2004. 160 p. (In Russian).

25. Borkhval'dt O. V. *Leksika zolotopromyshlennosti v aspekte istoricheskogo terminovedeniya russkogo yazyka. Dissertatsiya doktora filologicheskikh nauk* [Vocabulary of gold mining in the aspect of historical terminology of the Russian language. Dissertation DSc (Philology)]. Krasnoyarsk, 2000. 517 p. (In Russian).

26. Ivanova L. V. *Leksika teatral'nogo iskusstva: strukturno-semanticheskyy i leksikograficheskyy aspekty. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Vocabulary of theatrical art: structural-semantic and lexicographic aspects. Dissertation PhD (Philology)]. Orel, 2008. 219 p. (In Russian).

27. Kondrat'eva T. S. *Leksiko-semanticheskiye i derivatsionno-metazykovyye osobennosti terminosfery "Ekonomika – Rynok – Pravo": na materiale russkogo, angliyskogo i nemetskogo yazykov. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Lexical-semantic and derivational-metalinguistic features of the terminology sphere "Economy – Market – Law": based on the Russian, English and German languages. Dissertation PhD (Philology)]. Krasnodar, 2001. 144 p. (In Russian).

28. Krestova S. A. *Leksikograficheskoye opisanіye terminologicheskoy sistemy "leksikografiya"*. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk [Lexicographic description of the terminological system "lexicography"]. Dissertation PhD (Philology). Ivanovo, 2003. 300 p. (In Russian).
29. Magomedova A. N. *Korpusnaya lingvistika i kontekstnoye razresheniye leksicheskoy mnogoznachnosti slov*. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk [Corpus linguistics and contextual resolution of lexical polysemy of words. Dissertation PhD (Philology)]. Mahachkala, 2004. 203 p. (In Russian).
30. Nikulina E. A. *Vzaimodeystviye i vzaimovliyaniye terminologii i frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka* [Interaction and mutual influence of terminology and phraseology of the modern English language]. Moscow, Prometey Publ., 2004. 223 p. (In Russian).
31. Sivakova N. A. *Leksikograficheskoye opisanіye angliyskikh i russkikh fitonimov v elektronnom glossarii*. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk [Lexicographic description of English and Russian phytonyms in the electronic glossary. Dissertation PhD (Philology)]. Tyumen, 2004. 165 p. (In Russian).
32. Sultonov M. B. *Stanovleniye i razvitiye persidsko-tadzhikskoy nauchnoy terminologii: na materiyale nauchnogo naslediya IX–XI vv*. Dissertatsiya doktora filologicheskikh nauk [Formation and development of Persian-Tajik scientific terminology: based on the scientific heritage of the 9th–11th centuries. Dissertation DSc (Philology)]. Dushanbe, 2008. 323 p. (In Russian).
33. Evstifeyeva M. V. *Terminologicheskaya sistema valyutnogo rynka na sovremennom etape eyo razvitiya*. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk [Terminological system of the currency market at the present stage of its development. Dissertation PhD (Philology)]. Moscow, 2007. 216 p. (In Russian).
34. Ivanova O. A. Terminological dictionaries: classification signs. *Ukrains'ka mova* [Ukrainian language], 2006, no. 2, pp. 84–94 (In Ukrainian).
35. Symonenko L. O. Ukrainian scientific terminology in lexicographic processing. *Ukrains'ka navukova terminolohiya* [Ukrainian scientific terminology], 2010, no. 3, pp. 12–22 (In Ukrainian).
36. Shcherbin V. K. Modern classifications and typologies of dictionaries. *Viestsi NAN Belarusi* [Nius of the National Academy of Sciences of Belarus], 2002, no. 2, pp. 108–113 (In Belarusian).
37. Sysa (Samachavets) V. I. Belarusian incorporated dictionaries of the first half of the 20th century. *Slova u kontekstse chasu: da 85-goddzia A. I. Narkevicha: zbornik navukovykh prats* [The word in the context of time: to the 85th anniversary of A. I. Narkevich: a collection of scientific works]. Minsk, 2014, pp. 106–114 (In Belarusian).
38. Sysa (Samachavets) V. I. Mega- and macro-structure of Belarusian incorporated dictionaries of the first half of the 20th century. *Aktual'nyye voprosy sovremennoy nauki: sbornik nauchnykh statey* [Current issues of modern science: a collection of scientific articles]. Minsk, 2014, pp. 98–105 (In Belarusian).
39. Dzyatko D. Incorporated folding words and Belarusian linguistic terms. *Slavica Nitriensia: časopis pre výskum slovanských filológii* [Slavica Nitriensia: journal for Slavic philology research], 2019, roč. 8, no. 2, pp. 15–30 (In Belarusian).
40. Dzyatko D. V. Incorporated explanatory dictionaries in Belarusian linguistic terminology. *Vesti BDPU* [News BSPU], 2019, no. 4, pp. 69–74 (In Belarusian).
41. Dzyatko D. V. Typology of incorporated dictionaries in Belarusian linguistic terminology. *Yazyk i mezhkul'turnyye kommunikatsii: sbornik nauchnykh statey* [Language and intercultural communication: a collection of scientific articles]. Minsk, 2019, pp. 61–65 (In Belarusian).

Інфармацыя пра аўтара

Самахавец Вольга Іванаўна – выкладчык кафедры беларускай філалогіі. Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт (220006, г. Мінск, вул. Святлода, 13а, Рэспубліка Беларусь). E-mail: sysaolga@yandex.ru

Information about the author

Samakhavets Volha Ivanovna – lecturer the Department of Belarusian Philology. Belarusian State Technological University (13a, Sverdlova str., 220006, Minsk, Republic of Belarus). E-mail: sysaolga@yandex.ru

Пасмыніў 28.06.2024